

ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА БАГАТОГРАННІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ СТАРОЗАВІТНИХ ТЕКСТІВ У ПОЕМАХ «СОН» ТА «ЄРЕТИК»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (31).
Юричкова В. Інтерпретаційна багатогранність використання старозавітних текстів у поемах «Сон» та «Єретик»; 10 стор.; кількість бібліографічних джерел – 3; мова – українська.

Анотація. Художнім текстам Т. Г. Шевченка притаманна виразна інтертекстуальність, яка зумовлює багатство інтерпретаційних варіантів. У центрі уваги нашої доповіді є поеми «Сон» та «Єретик», в яких автор використовує старозавітні тексти як семантичне скорочення для декількох важливих тез. Йдеться передусім про концепцію народного месіанізму, яка має багато спільних пунктів з польськими дослідженнями А. Міцкевича та З. Красінського. Не менш важливим є розуміння слов'янської взаємності Т. Шевченком. Важливі суспільно-політичні питання Т. Г. Шевченка обробляє обдуманим інтертекстуальним способом, переплітанням історії єврейського народу часів пророків Єзекіїля та Ісаїї, поглядів П. Й. Шафарика, історії чеського народу періоду Гуситського революційного руху й історичної картини України.

Ключові слова: Тарас Шевченко, інтертекстуальність, народний месіанізм, слов'янська взаємність, Єзекіїль, Ісаїя, Ян Гус, Павол Йозеф Шафарик.

Критичне перечитування хрестоматійних текстів Тараса Григоровича Шевченка включає й аналіз приміток та додаткового матеріалу в наукових виданнях шевченкіани. Видання «Тарас Шевченко. Повна збірка творів у трьох томах» під головуванням академіка О. Є. Корнійчука з 1949 р. коментує рядок поеми «Сон» – «Цар волі, цар, штемпом увінчаний» такими словами: «Образ засланого царатом у Сибір на каторгу революціонера, можливо, декабриста. Каторжників тоді таврували, ставили штемп» (примітка № 3, Шевченко, Том I, 1949, с. 618). Актуальніші перевидання шевченкіани переписують наведену примітку без змін. Однак, виходячи з контексту й розбираючись в старозавітних текстах Біблії, стає зрозуміло, що Царем волі, увінчаним штемпом, є «Син людський» з 53 глави пророка Ісаїї, що становить найавторитетніший месіанський текст Старого Завіту. Другим цікавим відкриттям, що став поштовхом цього дослідження, була згадка про сухі кістки з книги пророка Єзекіїля, які згадано в прологу поеми «Єретик».

Наведені зразки текстів пророків, поміщені Шевченком у конкретних контекстах (семантичних, композиційних тощо), крім біблійного значення, набувають нових семантичних пластів у зв'язку з національним відродженням народів, концепціями слов'янської взаємності та народного месіанізму.

Отже, метою дослідження є обґрунтувати використання пророцьких текстів у поемах Т. Г. Шевченка з точки зору інтертекстуальності та визначити інтерпретаційні можливості згаданих інтертекстів.

Зрозуміло, що Т. Г. Шевченко не мав поняття про інтертекстуальність (на теоретичному

рівні). Однак поеми, що стали об'єктом нашого дослідження, за актуальними дефініціями є інтертекстуальними в повному сенсі слова. Причому спираємося на суттєву марку інтертексту, яка наголошує на факті, що «текст А» повинен структурно включитися в «текст Б», й таким чином не лише надати йому нову «додану вартість», але й невід'ємно зумовляти його суть, саме існування.

Поема «Сон» традиційно трактується як «шукання раю в імперії царя Миколи І». Не будемо звертати увагу на детальну інтерпретацію поеми. Детальніше подивимося на частину, в якій автор «перелітає понад каторгою». Ось що він там бачить:

*Онде злодій штемпований
Кайдани волочить
Он розбойник катований
Зубами скрегоче –
Недобитка товариша
Зарізати хоче!
А між ними, запеклими,
В кайдани убраний,
Цар всесвітній! Цар волі, цар.
Штемпом увінчаний!
В муці, в каторзі – не просить,
Не плаче, не стогне!
Раз добром нагріте серце
Вік не прохолоне! [3, с. 215]*

Тобто Т. Шевченко описує каторгу із засланнями, порушниками закону, розбійниками, лютими й морально zdeформованими людьми, між якими в його добі доводилося проводити час заслання частині інтелектуальної еліти народу. Однак, Т. Шевченко в цьому земному пеклі бачить «Царя всесвітнього, Царя волі», тобто самого Месію.

Для порівняння прочитаємо частину 53 глави Ісаїї:

«А він був ранений за наші гріхи, за наші провини він мучений був, кара на Ньому була за наш мир, Його ж ранами нас уздоровлено! Усі ми блудили, немов ті овечки, розпорошились кожен на власну дорогу, і на Нього Господь поклав гріх усіх нас! Він гноблений був та понижуваний, але уст Своїх не відкривав. Як ягня був проваджений Він на заклання, й як овечка перед стрижіями своїми мовчить, так і Він відірваний був, за провини Мого народу на смерть Його дано... І з злочинцями визначили Йому гроба Його, та Його поховали в багатого, хоч провини Він не учинив, і не було в Його устах омани...» (Іс 53, 7-9).

Наведені паралелі перед читачем відкривають декілька інтерпретаційних пластів. По-перше – це першопланове відчуття розради для тих, що страждають невинно в розумінні *«Бог на нашому боці, він невинно терпів за народ й ми маємо участь на його стражданні, бо теж терпимо за інших, за волю народу»*. Однак, Месія на каторзі нагадує й концепцію народного месіанізму в дослідженнях А. Міцкевича та З. Красінського, яка наявна й у багатьох пунктах *«Книги буття»* Миколи Костомарова. Польські дослідники бачили Польщу – розділену, тобто розіп'яту, між навколишніми народами – якої страждання має спасительський сенс у майбутньому розвитку слов'янських народів та яке набуває есхатологічних рис у розумінні майбутнього народного воскресіння.

Доля України й Польщі багато в чому збігається. Отже, образ невинної, розіп'ятої України у зв'язку з оптимістичним образом воскреслого Христа, тобто з візією воскреслої України, приносить не лише розраду тим, що страждають у різних куточках імперії, але одночасно стає певним видом заохочення для тих, хто вагається, щоб активно вступали на шлях національної боротьби, незважаючи на ціну можливої кари за пронаціональні вчинки. Бо йдеться не лише про «священну війну», але й боротьбу з переконливою метою перемоги. Месіанські алегорії в поемі *«Сон»* розгортаються не лише на народному, але й на персональному рівні у вигляді *«Месія – народний діяч, письменник, Т. Шевченко»*. Додаткові асоціативні пласти, що перед читачем розкриваються у відношенні до месіанського тлумачення аналізованої частини поеми *«Сон»*, збагачують художню картину образом Месії-визволителя, Месії-друга грішників, Месії-помічника бідних, сиріт тощо, Месії-вигнанця й бездомного, Месії-Царя, Месії-воеводи, тощо. Як слушно відзначає словацький дослідник Ян Сабол: *«Romantizmus to nie sú len čierne letiace mraky so vztýčenými rukami k nebu a pokrikom „beda“, či blesky udierajúce z neba do ľudí i do ich osudov. Je to aj známa chuť, prastará vášeň človeka k činu, k boju, je to aj pocit tak súčasne moderný, pocit vydedenca i nepochopených depresii. A práve táto ľudská tragika sa stala literárno-estetickým podložím romantizmu»* [2, с. 112].

Використання Т. Шевченком алюзії тексту пророка Ісаї структурно зумовило «каторжну частину» поеми *«Сон»*, яка без образу Месії втрачає семантичну суть. З іншого боку, завдяки образу Месії, що тихо страждає в оточенні злочинців, саме ця частина стає кульмінаційним моментом поеми, який залишається прихованим для цензурних втручань та який містить основну тему поеми – месіанське страждання України й певність перемоги та її воскресіння.

Набагато складніші інтертекстуальні зв'язки наявні в поемі *«Єретик»*, в якій Т. Шевченко згадує пророка Єзекіїля та пророцьку картину поля, повного сухих кісток.

Звертаючись до П. Й. Шафарика, Тарас Шевченко пише:

*І засвітив, любомудре,
Світоч правди, волі...
І слав'ян сім'ю велику
Во тьмі і неволі
Перелічив до одного
Перелічив трупи,
А не слав'ян. І став еси
На великих купах,
На розпутті всесвітньому
Іезекіїлем.
І – о диво! Трупи встали
І очі розкрили:
І брат з братом обнялися
І проговорили
Слово тихої любові
Навіки і віки!
І потекли в одно море
Слав'янської ріки! [3, с. 231]*

Т. Шевченко посилається на 37 главу тексту пророка Єзекіїля (1 – 28 рядки), в яких пророк дивиться на долину, повну кісток, яким з Божого наказу має пророкувати: *«І сказав Він мені: Пророкуй про ці кісті, та й скажи до них: Сухі кісті, послухайте слова Господнього!... І сказав Він мені: Сину людський, ці кісті вони весь Ізраїлів дім. Ось вони кажуть: Повисихали наші кісті, і загинула наша надія, нам кінець! Тому пророкуй та й скажеш до них: Так коворить Господь Бог: Ось Я повідчиняю ваші гроби, і позводжу вас із ваших гробів, мій народе, і введу вас до Ізраїлевої землі! І пізнаєте ви, що Я Господь, коли Я повідчиняю ваші гроби, і коли позводжу вас із ваших гробів, народе мій»* (Єзекііль 37, 1 -28).

Поема *«Єретик»* на тематичному рівні розгортає сюжет засудження особи Яна Гуса на Костанцькому соборі, де його було страчено спаленням. Першопланове трактування сюжету відкривало антирелігійні та антифеодальні інтерпретаційні шляхи, які, однак, не посідали важливе місце в авторському задумі Т. Шевченка та (на нашу думку) й взагалі не відбивали етичні та філософські позиції автора. Їх можна зрозуміти лише на ґрунті інтертекстуальної синтези наявних тематичних площин.

Особа Яна Гуса відсилає до «перед-реформаційного» контексту світової історії та до складності відносин між церковними та світськими властями, сфери й сила впливу яких були взаємно зумовлені. Саме ця зумовленість вела до хаосу в рамках церкви (співіснування трьох пап – відсутність авторитетної установи, відсутність авторитетного вождя тощо) та певного виду корупції на фоні розташування сил історичної сцени. Фінансування суспільно-політичних дій (світсько-церковної влади) під маскою релігійних аргументів, відмежування соціальних верств та зловживання соціальним статусом частиною населення й решта причин незадоволення реформаторів церкви (Джона Вікліфа в Англії, Яна Гуса в Чехії та пізніших німецьких реформаторів) викликали в своєму часі позитивні відгуки на реформаційні процеси з боку простого населення. Публічне обговорення суспільно-політичних та соціальних питань ставало ґрунтом виникнення народного руху та різного виду згуртувань, що підривало підвалини сваволі окремих груп чи одиниць політичної сцени. Тому особа Яна Гуса для тих, хто є обізнаними з історичними процесами реформаційних подій, викликає асоціативні ланцюги чесько-німецьких політичних відносин, але й відносин між світською та церковною владою, та асоціації з іншими національними проблемами різних народів, які на ґрунті, що породив реформацію, боролися за національну ідентичність, які боролися проти національного гноблення сильнішими державами (не раз сильнішими лише вмінням обманювати та маніпулювати).

Присвята П. Й. Шафарику та вступне звертання автора до цього діяча, основоположника славістики як наукової дисципліни, пересуває, однак, увагу освіченого читача на інші інтерпретаційні пласти. На цьому рівні можемо розуміти алегоричність історичних подій одного періоду у відношенні до «сучасності» та алегоричність проблем одної нації у відношенні до інших національних справ. Інтертекстуальне використання пророчого тексту про воскресіння сухих кісток стає тим знаком, що веде до мети прихованого авторського задуму поеми. Отже, єврейський контекст цитати асоціюється з позицією дванадцяти єврейських племен у ситуації вавилонського рабства. Довготривалий період поневолення, руйнування єрусалимського центру, пророцтво Єремії про потребу підкоритися вавилонянам доти, доки сам Бог не введе свій народ на волю, стан народної депресії після остаточного переселення з Єрусалима у Вавилон... це все показує сцену тотального розчарування євреїв у тому, що існує якийсь вихід з їхньої позиції. Розчарування торкається не лише євреїв як компактного колективу у відношенні до язичників. Важливішою причиною депресивних емоцій є внутрішня роздробленість єврейських племен, незмога рухатися як одне ціле у справі майбутньої долі народу. Саме ця відсутність єдності призвела

до неефективних рішень та вчинків, що кожним кроком погіршували стан народу. Пророче слово, що в такій ситуації прозвучить до Єзекіїля й через нього до народу, показує безнадійну ситуацію із зовсім іншої точки зору. Саме зміна оптики містить суттєву інформацію, що в шевченковому тексті набуває алегоричності й позачасової сили для всіх народів.

Німеччина (Ян Гус – Чехія), Вавилон (Єзекіїль – Ізраїль), Росія (Т. Шевченко – Україна), але й Австро-Угорщина у відношенні до Словаччини, Німеччина у відношенні до Польщі тощо – це «вороги», яких сила не раз полягає в помилках тих, що своїми егоїстичними амбіціями посиляють у полон власний народ. Неєдність у власних рядах, що стає причиною історичних катаклізмів не одного народу, має глибші причини, наявні в тексті Єзекіїля.

Єврейські племена, що не змогли рухатися в єдності, потрапили в залежність від язичників. Ця ситуація у вигляді національної боротьби вела до внутрішніх суперечок стосовно власної національної ідентичності. Після першої хвилі депортацій до Вавилону пророк Єремія залишився в Єрусалимі. Звідти адресував послання про потребу підкоритися ворогам до часу, поки сам Бог введе народ на волю. Зрозуміло, що такі послання викликали незадоволення вождів народу й серію індивідуальних виявів руху опору. Однак, слова Єремії здійснилися. Храм було зруйновано, Єрусалим повністю знищено й решту народу виселено у Вавилон. У такому контексті прозвучали слова Єзекіїля. В часі, коли вожді нарешті були охочі слухати іншу точку зору, шукати «правильні рішення», а не «свої рішення». Бо їхні уяви про збереження народної ідентичності та національного визволення виявилися недієвими. Єзекіїль тоді говорить про надію воскресіння того, що виглядає без життя.

Песимізм ситуації не є фатальним, як це означає словацький дослідник Я. Сабол: *«Romantizmus má teda veľa čiar a všetky sa stretávajú v jednom bode, je to pocit smútku, no nie je to fatalistická modalita bytia. Človek nesedí so založenými rukami, s veľkou slzou v oku – to by bol obraz básnika skôr komický ako skutočný, nie je to osudovosť daná od Boha bez možnosti vzdoru voči skutočnosti, je to smútok, ktorý dokáže burcovat’ – áno aj národne»* [2, с. 113].

У такому контексті поема Т. Шевченка «Єретик» вказує на потребу переоцінити шляхи боротьби за національні права України, переоцінити рішення та спроби окремих діячів, угруповань, переоцінити мотивації кожного, кого це торкається (за зразком біблійного Ізраїля). Поема «Єретик» вказує на потребу внутрішньої єдності українського народу, спільного єднання сил у боротьбі (за зразком гуситського руху). Поема «Єретик» вказує на потребу єднання слов'янських народів (за антизразком біблійних єврейських племен, за зразком теорій слов'янської єдності, обґрунтованої

П. Й. Шафариком). Українська дослідниця Оксана Забужко ймовірно має рацію, відзначаючи, що «Шевченкове архетипальне одинацтво... за своєю світоглядною типологією стоїть ближче не стільки до індивідуалістичної самоти романтичного митця, оскільки якраз до цієї зумисної, визивної соціальної змаргіналізованості пророків стародавнього Ізраїлю, – тим більше, що й у духовному онтогенезі автора «Кобзаря» вплив Біблії був раніший, глибший та підставовіщий, ніж Міцкевича, Лермонтова й Шіллера, вкупі взятих» [1, с. 130].

Література

1. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. / Оксана Забужко. – Київ : Факт, 2001. – 160 с. ISBN 966-664-018-X.
2. Sabol S. J. Pár poznámok o mesianizme v kontexte literárneho vývinu. / J. S. Sabol // Fenomén mesianizmu I. Filozofické, teologické a literárnohistorické reflexie. Acta facultatis philosophicae universitatis prešovensis. Prešov. FF PU, 2001. – S. 111-117. ISBN 80-85668-99-8.
3. Шевченко Т. Г. Повна збірка творів в трьох томах. Том I. / Тарас Григорович Шевченко. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1949.

Валерія Юричкова

ИНТЕРПРЕТАЦИОННАЯ МНОГОГРАННОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВЕТХОЗАВЕТНЫХ ТЕКСТОВ В ПОЭМАХ «СОН» И «ЕРЕТИК»

Аннотация. Художественным текстам Т. Г. Шевченко присуща выразительная интертекстуальность, которая предопределяет богатство интерпретационных вариантов. В центре внимания нашей статьи поэмы «Сон» и «Еретик», в которых автор использует ветхозаветные тексты как семантическое сокращение для нескольких важных тезисов. Речь идет прежде всего о концепции народного мессианизма, которая имеет много общих пунктов с польскими исследованиями А. Мицкевича и З. Красинского. Не менее важным есть понимание славянской взаимности Т. Шевченко. Важные общественно-политические вопросы Т. Г. Шевченко обрабатывает обдуманым интертекстуальным образом, переплетением истории еврейского народа времен пророков Езекииля и Исаи, взглядов П. Й. Шафарика, истории чешского народа периода Гуситского революционного движения и исторической картины Украины.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, интертекстуальность, народный мессианизм, славянская взаимность, Езекииль, Исаия, Ян Гус, Павол Йозеф Шафарик.

Valéria Juríčková

INTERPRETUAL AMBIGUITY OF THE OLD TESTAMENT TEXT IN POEMS THE DREAM AND THE HERETIC

Summary. Expressive intertextuality is significant in texts by Taras Sevcenko. It allows more possibilities for interpretation. We contentrate to the poems The Dream and The Heretic in which the author uses the texts of the Old Testament as the semantic reduction for some substantial thesis. Primarily it is the concept of the national mesianism, which is very simillar to Polish concepts of A. Mickiewicz and Z. Krasinski. Not less important is Sevcenko's perception of Slavian mutuality. T. Sevcenko handles serious social-politic topics in sophisticated intertextual way, intersecting the history of Israeli nation in time of Ezekiel and Izaiah with opinions pf P. J. Safarik, also the history of Czech nation in time of Husists' revolution and present history of Ukraine.

Key words: Taras Ševčenko. Intertextuality. National mesianism. Slavian mutuality. Ezekiel. Izaiah. Jan Hus. Husits revolution. Pavol Jozef Safarik.

Стаття надійшла до редакції 31.12.2013 р.

Д-р Юричкова Валерія – к.н., директор приватної основної мистецької школи Ястраб'є н.Т., Словаччина.